

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/115/72-75>

İqbal Sadiqlı

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0009-2987-6894>

iqbal.sadiqli1@mail.ru

Nəsiminin farsca “divan”ında qrammatik kateqoriya kimi saylar və onların poetik funksiyası

Xülasə

Bu məqalədə böyük Azərbaycan mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin farsca “Divan”ında sayların qrammatik xüsusiyyətləri və onların poetik-fəlsəfi funksiyaları araşdırılır. Məqalənin əsas məqsədi, klassik poeziyada qrammatik kateqoriya olan sayların yalnız dil vahidi kimi deyil, həm də bədii-estetik və semantik baxımdan necə mənə daşıyıcısına çevrildiyini göstərməkdir. Araşdırma zamanı "bir", "iki", "üç", "dörd" və "otuz iki" kimi ədədlərin müxtəlif qrammatik funksiyalarda (təyin, xəbər, zərf və s.) çıxış etməklə yanaşı, mistik və fəlsəfi mənaları ifadə edən simvollarla çevrildiyi müəyyən olunmuşdur. Nəsimi bu ədədlər vasitəsilə ilahi vəhdət, insan və Tanrı münasibəti, maddi və mənəvi aləm arasındakı əlaqələr, kamillik və həqiqət axtarışı kimi mövzuları poetik şəkildə tərənnüm edir. Sayların qrammatik strukturlarda istifadə formaları təhlil olunmaqla yanaşı, onların poetik ritm, qafiya və mənalar sistemindəki yeri də işıqlandırılır. Məqalə nəticə etibarilə göstərir ki, Nəsimi saylardan həm qrammatik, həm də bədii vasitə kimi ustalıqla istifadə etmiş, onları dərin mənə qatlarına yüksəltmişdir.

Açar sözlər: İmadəddin Nəsimi, Farsca Divan, saylar, qrammatik xüsusiyyətlər, klassik poeziya, poetik

Iqbal Sadigli

Baku State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0009-2987-6894>

iqbal.sadiqli1@mail.ru

Numbers as Grammatical Category in Nasimi's Persian "Divan" and Their Poetical Function

Abstract

This article examines the grammatical features and poetic-philosophical functions of numerals in the persian "Divan" of the great Azerbaijani thinker Imadaddin Nasimi. The main aim is to demonstrate how numerals, as a grammatical category in classical poetry, go beyond their primary linguistic function to become carriers of profound semantic and aesthetic meanings. The study explores numerals such as "one," "two," "three," "four," and "thirty-two," revealing their use not only in various grammatical roles (such as attribute, predicate, adverb, etc.) but also as symbolic expressions of mystical and philosophical concepts. Through these numerals, Nasimi poetically conveys themes such as divine unity, the relationship between man and God, the connection between the material and spiritual worlds, and the quest for perfection and truth.

Keywords: Imadaddin Nasimi, persian Divan, numerals, grammatical features, classical poetry, poetic

Giriş

Fars ədəbiyyatı, xüsusilə də klassik dövrə aid olan divan poeziyası, zəngin məzmunu, poetik obrazları və dərin fəlsəfi mənalara ilə Şərq ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutur. Divan poeziyası yalnız estetik və bədii baxımdan deyil, həm də dilin qrammatik strukturlarının poetik istifadəsi baxımından öyrənilməsi vacib olan bir sahədir.

Nəsiminin farsca "Divan"-ı şairin poetik yaradıcılığını nümayiş etdirən ən mühüm əsərlərdən biridir. Bu divan, fars dilinin qrammatik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməklə yanaşı dil və üslub baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəsimi şeirlərində dövrünün müasir dil qaydalarını nəzərə almış və fars dilinin qrammatik quruluşuna riayət etmişdir. O, qrammatik vasitələrdən istifadə edərək, mənəvi və fəlsəfi dərinliyi öz şeirlərində ifadə edir (Əlibəyli, 2019).

Bədii ədəbiyyatda sayların işlənməsi əsərin poetik imkanlarının genişlənməsində mühüm rol oynayır. Çünki saylar mətnin strukturu və mənası üzərində təsir yarada bilir və əsərin mənəvi rəngarəngliyini daha da dərinləşdirir. Farsca yazılmış divan şeirlərində sayların qrammatik və poetik rolu, klassik poeziyada həm leksik, həm də semantik və simvolik aspektlərdə diqqətəlayiqdir. Saylar burada sadəcə say bildirən ifadələr kimi yox, bədii obraz, simvol və ritmik element kimi də çıxış edirlər (Abbaslı, 2007).

Tədqiqat

Nitq hissələrinin Nəsimi kontekstində təhlili zamanı saylar özünəməxsus şəkildə aktuallığı ilə seçilir. Saylar divan boyu qrammatik funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, eyni zamanda mənalara dərinləşməsi və bədii təsirin artırılması məqsədilə istifadə olunub. Sayların qrammatik xüsusiyyətlərinə diqqət yetirərək, şairin necə təsirlər yaratdığını daha yaxşı anlamaq olar.

"Bir" sayının ifadəsi

Nəsiminin farsca "Divan"-ında "bir" sayı tez-tez istifadə olunur və şairin vahidlik, birləşmə, tək bir varlıq və ilahi birlik anlayışlarını ifadə etdiyi bir vasitədir (Hacıyev, 1998).

در محیط قل هو الله احد گشتیم غرق
لاجرم در ملک وحدت واحد و یکتا شدیم

"Qul Hüvallahu Əhəd" mühitində qərq olduq,

Nəhayət, vəhdət mülkündə tək və bir olduq

Göstərilən beytdə "bir" ədədi insanın Allah ilə birliyi anlayışını ifadə edir. Şair burada insanın həyatını tanrı ilə birləşmiş şəkildə hiss edir.

ظاهر و باطن جهان هست چون ذات یک وجود
ظاهر زیم چو روز من نه که چو لیل غاسقم

Aləmin zahiri və batini bir varlığın mahiyyəti kimidir,

Zahiri gündüz kimidir, mənim sə gecəm qaraldı

Bu misrada insan ruhu və varlığı nə qədər müxtəlif olsada hər şeyin Allaha doğru bir yolda olduğunu göstərir. Şair, görünən və görünməyən, dərin həqiqət arasındakı əlaqəyə toxunur, zahiri və batini varlığın birliyi kimi bildirir.

نور و ظلمت را یکی بیند ز روی اتحاد
عارفی کو در خیال آن زلف و رخسار آورد

İşıq və qaranlıq bir görər, birliyə görə,

O həmin arıfdir ki, xəyallarda saç və üzü gətirər

Burada işıq və zülmət bir birindən zidd olan iki anlayış kimi görünsə də, şair onları birləşdirmək istəyir, O, vahidliyin təməlinə, hər şeyin bir-birini tamamladığını vurğulayır, ilahi sevgi ilə tamamilə birləşmək üçün insanın fədakarlıq etməsini göstərir (Badiozzaman Forouzanfar, 1984).

Nümunələrdən görüldüyü kimi Nəsimi şeirində "bir" ədədi varlığın birliyi və hər şeyin tək bir mənbəyə əsaslandığını vurğulayan, dərin fəlsəfi mənalara ifadə edən bir simvol kimi istifadə olunub.

"İki" sayının ifadəsi

Nəsiminin farsca "Divan"-ında "iki" sayı əsasən ikilik kimi fəlsəfi mövzularla əlaqələndirilərək vacib bir simvolik mənaya malikdir. "İki" ədədi, bəzən varlıq və yoxluq, dünya və axirət, insan və Tanrı arasındakı ayrılıq və birlik axtarışı kimi anlayışlarla əlaqələndirilib. Nəsiminin şeirlərində "iki" sayı, sadəcə bir ölçü, miqdar, dəyər deyil, dərin fəlsəfi və mənəvi mənalara yüklənən bir simvoldur (Jalali Pendari, 2005).

دل بی تو از نعیم دو عالم ملال یافت
خرم کسی که با تو زمانی وصال یافت

*Qəlbim sənsiz iki aləmin nemətindən bezdi,
Şən olar o kəs ki, səninlə bir anlıq görüşə bildi*

Bu beyt Nəsiminin mistik düşüncələrini əks etdirir. Şair, Tanrı ilə əlaqə və birlik hissini ən üstün nemət kimi qiymətləndirir. Burada "iki" ədədi dünya və axirət arasındakı fərqi təsvir edir. Nəsimi burada dünyadakı keçici və axirətdəki əbədi həyat arasında tarazlığın olmadığını və Tanrı ilə birləşmədiyi təqdirdə bu iki aləmin bütün gözəlliklərindən doymağın mümkünsüzlüyünü vurğulayır.

نسیمی با تو شد یکرو قفا زد هر دو عالم را
کسی کو رو به حق دارد دو کونش در قفا باشد

*Nəsimi səninlə bir üz oldu, hər iki aləmi arxada qoydu,
O kəski, haqq üzünə yönəlir, iki dünyası da arxada qalar*

Şairin mistik təfəkkürünü əks etdirən bu beytdə Nəsimi, Tanrının gerçək həqiqətinə yönələn insanın, bu dünyaya və axirətə olan bağlılığını geridə qoyaraq, yalnız Allahın vəhdətinə qər q olduğunu bildirir. Burada "iki" ədədi *dünyəvi* və *qeybi aləm* kimi fərqli mənalara təmsil edir. İnsan vahidliyə doğru getdiyi zaman gözləri yalnız Tanrının nuruna yönəlir (Məmmədov, 2017).

کرده ام قیمت یک موی تو را هر دو جهان
گرچه او را به چنان تحفه بها نتوان کرد

*Bir tək saçının dəyirini (qiymətini) hər iki dünyada vermişəm,
Hərçənd ki, belə bir hədiyyəyə qiymət vermək mümkün olmaz*

Burada "iki" ədədi sevginin əzəmətinə və qiymətinə ifadə edir. Şair sevginin həqiqi dəyərinin heç bir maddiatla ölçülə bilməyəcəyini, bu dünyadakı heç bir hədiyyə ilə onun qarşılığının verilməsinin mümkünsüzlüyünü vurğulayır.

Nümunələrdən göründüyü kimi "iki" sayı Nəsimi divanında dünyəvi və axirət aləmlərinin ayrılmasını göstərən, fəlsəfi mənalara ifadə edən bir simvoldur. "İki" sayı həm dünya və axirət, insan və Tanrı arasındakı ziddiyyətləri, həm də bu ziddiyyətlər vəhdət təşkil edərək birləşməsinə göstərir. Şair həmçinin, insanın dünya və axirət arasındakı əlaqəni doğru şəkildə qurmağının vacibliyini ifadə edir.

"Üç" sayının ifadəsi

Nəsiminin farsca "Divan"-ında "üç" sayı, tamamlama, bütövlük və mənəvi inkişaf kimi simvolik anlayışları ifadə edir. "Üç" ədədi sufi düşüncəsində çox vaxt kainatın müxtəlif təzahürlərini və insanın mənəvi səyahətini simvolizə edir (Dabashi, 2012).

از سه حرف است بعد وحی عالم عینی تمام
وان سه لام است و فی و ضی افضل ایمای من

*Üç hərfdir, sonra aləmin tam gerçəkliyi tamamlandı,
Və o üçü "lam", "fi" və "zi"-dir, mənim ən üstün əlamətlərimdir*

Bu beytdə "üç" ədədi xüsusi hərflərə işarə edir. Bu hərflər Allahın varlığını, eləcə də aləmin yaradılışını ifadə edən mühüm simvollarıdır. "Üç" sayı burada həm Allahın vəhdətini, həm də kainatın dərin mənasını təmsil edir (Dəmirçizadə, 1979).

شش جهات گنبد نیلوفری را از سه روح
می توان دیدن عیان در صورت یک تایی من

Nilufər günbəzinin altı istiqaməti üç ruhdandır;

Bir hissəsini mənim üzümə görmək olar

Burada "üç" sayı ruhani təbiətə işarədir; yəni bu *üç ruh* aləmi və kainatı idarə edən ilahi qüvvələri təmsil edir. Bu beytdə *üç ruh* birləşməsi vasitəsilə şair, insanın həqiqəti tam şəkildə görməsini istəyir.

Nümunələrdən aydın olur ki, bu rəqəm, divanda insanın ruhani inkişafında keçdiyi üç əsas mərhələyə işarə edir: bədən, ruh və ürək. Hər biri bir-birini tamamlayan bütün olaraq hər zaman birlikdə düşünülür. Nəsiminin şeirlərində "üç" sayı həm də kainatın üç qatı və ilahi eşqin müxtəlif təzahürləri kimi yüksək mənalara istifadə edilmişdir. Bu, həm də ziddiyyətlərin birləşməsi və ya fərqli qatların bir araya gəlməsi mənasında istifadə olunur (Değirmençay, 2000).

"Dörd" sayının ifadəsi

"Dörd" sayı, bəzən dörd istiqamət - şərq, qərb, şimal, cənub və ya dörd element - torpaq, su, od, hava ilə əlaqələndirilir. Bu rəqəm insanın dünyəvi və mənəvi tərəflərini, dünyəvi tarazlığı və təbii nizamı təmsil edir. Sufi fəlsəfəsində dörd, daxili tarazlıq və insanın mənəvi səyahətində keçməsi vacib olan fərqli mərhələləri ifadə edir. Nəsiminin şeirlərində "dörd istiqamət" simvolu, insanın hər istiqaməti qəbul etməli olduğunu və daxili səyahətində hər bir istiqaməti düşünməli olduğunu göstərir (Mohammadzadeh, 2005).

“Otuz iki” sayının ifadəsi

Nəsiminin farsca “Divan”ında beytlər daxilində ən çox rast gəlinən saylardan biri “otuz iki” rəqəmidir. Bu rəqəm şeirlərdə *otuz iki işarə*, *otuz iki hərf*, *otuz iki xətt* kimi formalarda istifadə olunmuşdur. Bu ifadələr Nəsimi divanında mistik və simvolik mənaları ifadə edir.

آن سی و دو تا اصل کمال است به تحقیق
خود نیست که در جانش از این سی و دو تا نیست

O otuz iki, həqiqətən kamalın (mükəmməlliyin) əsasında,dir,

Özündə (canında) bu otuz iki hərf olmayan bir şey yoxdur

Otuz iki hərf ifadəsi Ərəb əlifbasındakı hərflərin sayını göstərir və şairin yanaşmasında bu hərflərin hər biri kainatın yaradılışını, Tanrının adlarını simvolizə edir. “otuz iki” ədədi bəzən dünya və axirət arasında əlaqəni ifadə edən bi simvol olaraq istifadə olunub (“Azərbaycan Əlyazmaları Dünya Kitabxanalarında, 2019).

سی و دو خط رخت گنج ترا افتتاح
ظلمت زلف تو شب، نور جمالت صباح

Otuz iki xəttli libasınla xəzinəni açdın,

Sənin zülfün gecənin qaranlığı, gözəlliyinin nuru səhərdir.

Bu beytdə “otuz iki” ədədi *xətt* sözü ilə yanaşı işlənərək bir növ həqiqətlərin təzahürü və ilahi gözəlliyin ifadəsini təsvir edir. Şair burada, *Qaranlığın* və *nurun* birlikdə Tanrının həm gizli, həm də açıq tərəflərini əks etdirdiyini vurğulayır.

Nəsimi şeirlərində hərflərin və sözün gücünə böyük əhəmiyyət vermişdir. Bu baxımdan “otuz iki” ədədi bir say olmaqdan əlavə müxtəlif sözlərlə birlikdə işlədilərək yaradılışı, ilahi kəlamı, və sözün qüdrətini ifadə etmək həmçinin, ilahi gerçəkliyi, kainatı anlamaq üçün bir açar kimi istifadə olunmuşdur (Zeynalov, 2015).

Nəticə

Məqalədəki təhlillər göstərir ki, Nəsiminin farsca “Divan”ında saylar, rəqəmlər yalnız adi qrammatik funksiyasını yerinə yetirməklə yanaşı, həm də daha dərin mənəvi və fəlsəfi mənaların ifadə edilməsi üçün bir vasitə, bir ruhani açar kimi istifadə olunur. Bu da öz növbəsində şairin öz dövrünün ədəbi dilinin qrammatik qaydalarına bələd olmasından və sərhədsiz poetik yaradıcılığından xəbər verir.

Ədəbiyyat

1. Abbashi, H. (2007). *İmadəddin Nəsimi: Həyatı və yaradıcılığı*. Elm və Təhsil.
2. Əlibəyli, Ş. (2019). Nəsiminin farsca *Divan*ının özəllikləri.
3. Forouzanfar, B. (1984). *Ahmad-e Jām and Persian mysticism*. Tehran University Press.
4. Dabashi, H. (2012). *The world of Persian literary humanism*. Harvard University Press.
5. Dəmirçizadə, Ə. (1979). *Azərbaycan dilinin tarixi. I hissə*.
6. Değirmençay, V. (2000). *İmadüddin Nesimi ve Farsça Divanı*.
7. Hacıyev, M. (1998). *Nəsimi poeziyasında fəlsəfi düşüncələr*. Şərq-Qərb.
8. Jalali Pendari. (2005). *Zindagi va ash'ar-e Seyyid Imadoddin Nesimi*.
9. Məmmədov, M. (2017). *Dilçiliyə giriş*.
10. Mohammadzadeh, H. (2005). *Seyyid Imadoddin Nesimi, Divan-e Farsi*. Tehran.
11. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2019). *Azərbaycan Əlyazmaları Dünya Kitabxanalarında: IV Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları*.
12. Zeynalov, E. (2015). *İmadəddin Nəsimi və sufi estetikası*. Elm.

Daxil oldu: 04.01.2025

Qəbul edildi: 18.04.2025